

Götaströms järnbrukskrönika

Framflyttningen av det svenska stormaktsväldets positioner under 1600- talet fordrade tillgång på järn i riklig mängd. Järn behövdes som råvara för bland annat en växande vapenproduktion och den svenska järnexporten utvecklades snabbt. Vid 1700-talets mitt tillverkades mer än en tredjedel av världens tackjärn i Sverige.

Sveriges stormaktsträvanden krävde, som sagt, att man var delaktig i ett antal konflikter under 1600-talet, bland annat Kalmarkriget, 1611–13, som var ett krig mellan Danmark och Sverige och där en rad konflikthanledningar fanns mellan länderna under detta, 1600-talets, första decennium.

Främst var det de svenska anspråken på Ishavskusten (Finnmarken) i norr och Sveriges aktivering av

handelspolitiken i Östersjön samt dansk irritation över det nyanlagda Göteborg.

Skånska kriget, 1675–79, också mellan Danmark och Sverige där benämningen syftar på den danska invasionen i Skåne för att återvinna de av svenskarna från Danmark erövrade provinserna. Men detta krig utkämpades även till sjöss och på olika andra fronter till lands, bland annat i Bohuslän och Västergötland samt i Blekinge och Halland.

Trettioåriga kriget var en sammanfattande benämning på en serie krigiska konflikter mellan åren 1618–48. Anledningen kan i början sägas vara ett religionskrig mellan protestanter och katoliker. En central konflikthanledning var dock emellertid redan från början kraftmätningen mellan den tysk-romerske kejsaren, som företrädde habsburgska centraliseringssträvanden, och de tyska territorialfurstarna. Kriget flöt också samman med kampen mellan den spanska monarkin och de upproriska Nederländerna och kom dessutom att ingå i den gamla maktstriden mellan Frankrike och huset Habsburg.

För Sverige och Danmark var en krigsanledning fruktan för en kejserlig maktexpansion vid Östersjön, som på den tiden betraktades som Sveriges och Danmarks "eget" hav.

Westfaliska freden i staden Münster i oktober 1648 avslutade så det trettio år långa kriget och Sverige hemförde som territoriella vinster bland annat Vorpommern och en del av Hinterpommern med staden Stettin, öarna Rügen, Usedom och Wollin och staden Wismar med område samt de sekulariserade biskopsstiftet Bremen och Verden, vari staden Bremen dock inte ingick.

Sextonhundratalets svenska stormaktsregenter var som följer; Hertig Karl (1599-1604) som blev Karl IX (1604–1611), Gustav II Adolf (1611–1632), Kristina (1632–1654), förmyndarregering till och med 1644 och sedermera abdikation 1654, Karl X (1654–1660), Karl XI (1660-1672) och slutningen Karl XII (1697–1718), där skottet den 30 november vid Fredrikstens fästning, vid nuvarande staden Halden, i Norge, definitivt satte stopp för Sverige som militär stormakt.

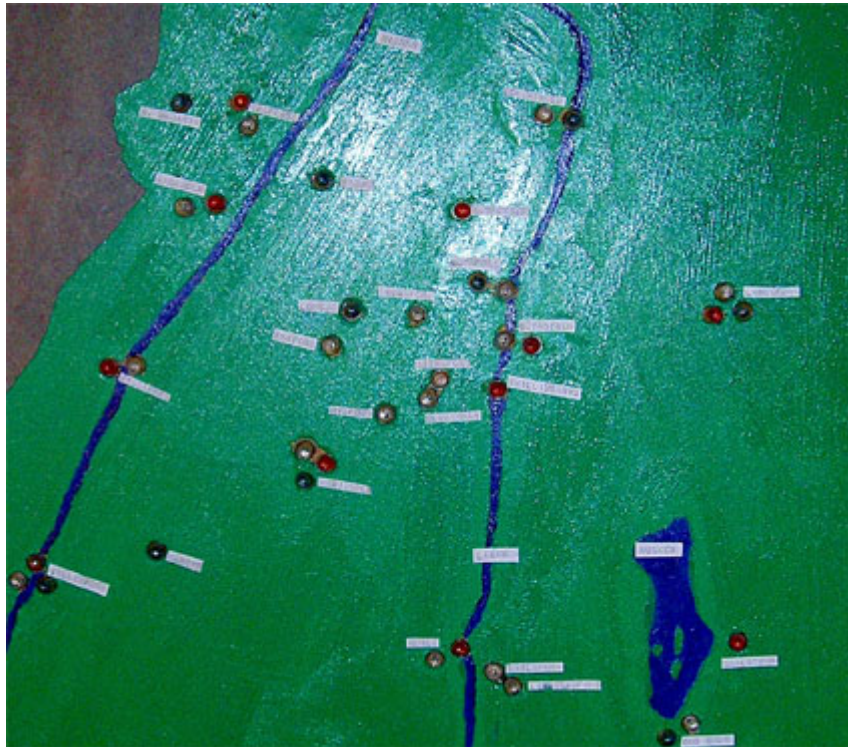
Bilden visar konung Gustav II Adolf, fader till Drottning Kristina.

Det var framför allt stångjärnssmidet som utvecklades raskt. Stångjärnshamrarna blev utmärkta investeringsobjekt för kapitalstarka och initiativrika företagare. Sådana företagare insåg möjligheterna till mycket goda penningplaceringar i just hamrarna.

Denna expansionsiver gynnades i hög grad av statsmakterna och de små allmogebaserade gamla bergsmanshamrarna fick allt svårare att göra sig gällande. Bergsmännen skulle i fortsättningen ägna sig åt tackjärnsproduktion. Järnsmidestekniken skulle dessutom flyttas ut från de äldre bergslagsbygderna i Mellansverige till trakter med oförbrukad skog, till exempel Småland. Skogstillgångarna skulle som träkol användas för att ur malmen utvinna tackjärn, som ju var betydligt lättare att frakta än de stora mängder träkol

som krävdes. Det är mot denna bakgrund man skall se den snabba framväxten av stångjärnshamrar i Jönköpings län under 1600-talet.
Bilden visar hammarsmedjan vid Götaström från sydost.

I Vaggeryds kommun grundades inte mindre än tre bruk, Götafors bruk, Götaströms bruk och Eckersholms bruk. Inte långt härifrån byggdes också hammare i både Hörle och Ohs. Förutsättningarna var överallt desamma det vill säga tillgång till vattenkraft och riklig tillgång på skog för kolning.
Bilden visar ån Lagan som den blå markeringen i mitten i nord-sydriktning där Skillingaryd, Götaström och Götafors ligger i centrum och där Eckersholm ligger i bildens övre del där Lagan gör en tydlig sväng.

Det var genom investeringar av borgare i Jönköping som både Götaström och Götafors fick sina hamrar. Redan något årtionde innan dessa båda bruk byggdes ut från 1670-talet och framåt hade Jönköpingskapital investerats i Eckersholm. Anläggningarna bland annat i Hörle och Ohs var däremot en följd av holländaren

Justus Baaks penningplaceringar.
Bilden visar Eckersholms gård från söder.

Järnet kom från Tabergs bergslag och var av yppersta kvalité, malmen innehåller bland annat titan, magnetit och olivin och kallas därför titanomagnetitolivinit, "C'est fer de Takaberg", lär pistolsmederna i Paris ha utropat i pur förtjusning över att ha fått tillgång till just Tabergsmalmen och 1695 försörjde Tabergs bergslag inte mindre än 16 hammare i länet.

Den snabba produktionsomläggning under 1600-talet leddes av stora och kapitalstarka företagare, en grupp var adeln medan en annan var holländska kapitalister med namn som de Geer i spetsen, en tredje grupp var städernas borgerskap, som stod berett att satsa hopsamlat kapital i nya näringar med lovande utsikter till hög förräntning på satsat, insatt kapital.

Det var framför allt från de båda sistnämnda grupperna som kapitalet till stångjärnsbruk i Jönköpings län mobiliserades. Den adel som fanns i länet var dock inte speciellt penningstark men i Jönköping fanns det borgare som hade stora pengar att satsa.

Bilden visar Taberg från sydost.

Götaström och Götafors var från början avsett att bli ett bruk men genom en fejd mellan två borgarsläkter från Jönköping blev det till slut två.

Borgmästaren i Jönköping Peder Gudmundsson, senare adlad till Strömberg, ägde Bratteborg till vars ägor vattenfallet vid Götafors hörde. Efter hans död utarrenderade hans efterlevande släktingar fallet till befallningsmannen i Tveta härad, Peter Drufwa, vilken fick privilegium att uppföra en hammarsmedja där, året var då 1672.

Dåliga affärer tvingade honom dock snart att avstå Götafors till Jönköpingsborgaren Peder Håkansson, som sedan år 1663 redan ägde Eckersholms bruk. När Peter Drufwas ursprungliga arrendekontrakt löpte ut år 1684 uppstod så tvisten mellan de båda borgarsläkterna. Peder Gudmundsson-Strömbergs ättlingar ville själv utnyttja fallet och Peder Håkansson som redan hade en hammare där ville självklart ha den kvar även i fortsättningen.

Bilden visar Götaströms bruk med den stora mangårdsbyggnaden från väster genom aspallén, notera den berömda springbrunnen på gårdsplanen.

En åtta år lång process vidtog och Göta hovrätt fastställde år 1688 Strömbergs rätt till fallet. Men därmed var det inte fritt fram att utnyttja vattenkraften till smide. Det privilegiet tillhörde fortfarande Peder Håkansson och hans söner. Detta fastslog Bergskollegium två år senare, år 1690, då en begäran från Gudmundsson-Strömbergs att få uppföra en hammare vid fallet avslogs. Tillgången på tackjärn räckte enligt Bergskollegium endast till en hammare i trakten och eftersom Håkansson och hans ättlingar hade kunskapen och samtidigt hade inlöst kronans tiondejärn borde privilegiet ligga kvar där. Det faktum att Peder Håkanssons son Lars Riddermark efter hovrättens utslag 1688 helt sonika hade monterat ner hammaren och flyttat den till en plats fem kilometer nedströms Lagan var visserligen inte helt enligt gällande förordningar, men förseelsen bedömdes som mild. Bergskollegium utdömde ett mindre bötesbelopp, men driften fick fortsätta på den nya platsen det vill säga Götaström.

Bilden visar mangårdsbyggnaden från väster.

Trots att Bergskollegium år 1690 hade avslagit en begäran om att få återuppbygga en hammare vid Götafors satte man ändå igång att bygga, inte bara en hammare utan även en masugn. När den senare år 1692 stod klar att blåsas för första gången drev man igenom ett privilegiebrev. Bergskollegium svängde då trots Lars Riddermarks protester nere ifrån bruket i Götaström.

Det var nog inte oro för konkurrens när produktionen skulle avsättas från de bägge närliggande bruken som låg bakom tvisten utan andra orsaker såsom skogen och gammalt groll eftersom efterfrågan på järn var stor och försäljningen knappast något problem. Tvisten gällde snarare vem som skulle ha rätten att utnyttja vad som upplevdes som den verkligt begränsade råvarutillgången och då kanske i första hand inte tackjärnet utan skogen. Det gick nämligen åt stora mängder träkol vid stångjärnssmidet. Processhandlingarna bär vittne om väldiga arealer uthuggna skogar och eftersom ingen skogslag om tvingande återplantering fanns före 1907 förblev stora ytor så kallade kalhyggen som bara långsamt självföryngrades.

Bilden visar en masugn där man blandade järnmalm och träkolet och där man sedan tappade ut det smälta järnet i botten av masugnen. Götaström hade dock ingen egen masugn.

Det var inför risken att bli utan träkol till sin hammare en halvmil söder om Götafors, just Götaström, som Lars Riddermark så intensivt motsatte sig att det skulle återuppföras ett bruk där. Motståndet blev naturligtvis inte mindre av att han sedan tidigare redan hade äganderätten till hammaren i Eckersholm en mil norr om Götafors. Tre hammare längs en så kort sträcka av Lagan innebar en hård konkurrens om skogen, det förstod han mycket väl.

Det var endast genom att uppbåda bönderna i socknarna runt Götafors att inför bergsfogden intyga att skogen skulle räcka, som Strömbergs fick Bergskollegium att ge sitt tillstånd. Att bönderna ställde upp bakom kravet på en tredje hammare var knappast onaturligt då de som ägare till skogen kunde de se fram emot högre priser om konkurrensen om skogsråvaran ökade.

Den andra råvaran – tackjärnet – kom från Tabergs bergslag. Det var framför allt hyttelagen vid Kräkebo i närheten av Barnarp och Mobro som svarade för leveranserna. Tillgången på tackjärn var aldrig ett så stort problem som kampen om träkol. Det var dock aldrig aktuellt att använda traktens mycket stora sjö- och myrmalmsreserver i produktionen.

Bilden visar en kolmila och rester av dessa milor finns rikligt i trakterna som så kallade kolbottnar.

Ovanstående beskrivning och konsekvensen av det innebär att Jonas Allvins påstående, i sin bok "Beskrifning öfver östbo Härad", 1852, att Götaströms bruk anlades år 1672 på Bohults ägor måste korrigeras. Götaströms bruk anlades sålunda år 1689 på skatterusthållets Bohults ägor sedan det flyttats från Götafors 1688. Med flyttningen följde det nödvändiga statliga tillståndet eller privilegiet från 1672 som först gällde för Götafors och alltså först sedan Götaström. Privilegiet bekräftades åter av Bergskollegium 1690, men nu gällde det för Götaström. Götafors fick till slut sitt statliga igångsättningstillstånd 1692. Då hade man där byggt både hammare och masugn, tillståndet kom så att säga i efterhand. Synonymt med namnen Götafors och Götaström användes också beteckningarna Norra bruk respektive Södra bruk. Götaström kallades ibland också Bohults hammare.

Bilden föreställer Götaströms bruk från norr. Den röda byggnaden till höger om/väster om den västra åfåran är hammarsmedjan och väster/höger därom ligger kolladan, i bakgrunden ligger herrgården med de båda flygelbyggnaderna.

På 1730-talet övergick Götaström i släkten von Scheeles ägo. Stamfadern var av pommersk köpmanssläkt och hans efterföljare blev ämbetsmän. I och med den tredje ägaren i släkten, Adolf Fredrik von Scheele, som 1799 övertog bruket efter sin far så hade Götaström definitivt fått en ny ägartyp, nämligen brukspatronen helt i likhet med utvecklingen på många andra svenska bruk. Sjuttonhundratalets svenska järnhantering var en övergång från expansion till stabilisering och bruksägaren var inte längre den kapitalstarke penningplaceraren som hade sin huvudsakliga sysselsättning inom stadens näringar. Bruksägaren var numera inte längre en borgare eller adelsman med kapitalintressen i så mycket annat än just bruken. Han var just bara brukspatron och det blev naturligt att han bodde på bruket. Adolf Fredrik von Scheele ägde förutom Götaström också bland annat Eckersholm. Han hade också flera gods med stora jordbruk i Småland. Men det huvudsakliga intresset var bruken. I den mån han själv inte var närvarande sköttes driften av en inspektör.

Från brukets herrgård utövade patronen eller inspektorn med patriarkaliskt envælde sin husbondemakt gentemot de anställda.

Vad gäller driften skedde en viss expansion i samband med övergången till den von Scheeleska perioden. Från 1730-talet omfattade privilegiet 300 skeppund stångjärn (1 skeppund motsvarar ungefär 140 kilo), vilket innebar en produktionskapacitet på drygt 40 ton/år och eftersom densiteten på järn är 7,87 gram per kubikcentimeter eller 7,87 ton per kubikmeter så ger detta i runda tal drygt fem kubikmeter massivt järn per år. Den huvudsakliga avsättningen var de skånska städerna, varifrån en stor del exporterades ut i Europa, bland annat till de franska pistolsmederna som hett eftertraktade det svenska järnet i allmänhet och Tabergsjärnet i synnerhet.

Bilden är tagen från nordväst och till höger ser man bland annat djurstallarna som låg i söder.

Liksom under 1600-talet var det inte järnet som upplevdes som flaskhalsen i produktionen utan kolet. Frågan om vilka hemman som skulle ingå i de olika brukens kollag var inte oomtvistat. År 1717 bestämdes efter syn av bergmästaren att Götaströms kollag skulle utgöras av följande hemman. Tofteryds socken: Bohult, Skillingaryd, Mölnarp, Foglabäck, Båramo, Alshult, Frostås, Appelås, Elgamo, Boglös, Norra och Södra Linneryd, Hultsgärde, Stora Hässlehult och Holma. Åkers socken: Elgebo, Häradsköp, Åker, Stora och Lilla Föreberg, Äddebo, Starrike östergård och Västergård, Gölåås, Linnås, Pålskog, Stenhestra, Mörkebo och Grytås. Den sammanlagda arealen av dessa kollag var av storleksordningen 10 000 tunnland sedan impedimenten borträknats. Men vilka hemman som verkligen skulle tillhöra Götaströms kollag var trots detta beslut inte oomtvistat. Bland annat gjorde Hörle bruk anspråk på vissa områden men 1794 träffades en förlikning mellan de båda bruken vilket innebar att Götaström avstod från köpkolsrätten i Frostås, Mölnarp, Norra och Södra Linneryd och Hultsgärde i Tofteryds socken samt Elgebo, Åkers prästgård, Stora och Lilla Föreberg och Eddebo i Åkers socken. Det var emellertid med Götafors bruk som frontalkollisionen, inte helt oväntat, inträffade. Tvisten gällde vad som egentligen hade sagts den gången 1691 då Gudmundsson-Strömbergs som ägare till fallet vid Götafors uppbadade traktens bönder för att inför bergsfogden intyga att skogen räckte för både Götaström och Götafors.

Bilden är tagen från öster och i förgrunden ligger smedsbostäderna. Dammen och dammvallen syns till höger på bilden och dess läges-/rörelseenergi var förutsättningen för järnhanteringen.

Götaström hävdade att villkoret för tillståndet att smida järn 1692 varit att Götafors ordnade sin träkolsförsörjning i egna skogar. Man vände sig mot att Götafors gjort inbrytningar i Götaströms kollag och tecknat kontrakt med flera hemmansägare som tidigare tillhört Götaström. Tvisten mellan de båda bruken var

länge latent och löstes inte slutligt förrän 1840. Är detta måhända ursprunget till antagonismen mellan Skillingaryd och Vaggeryd?

I samband med en utbyggnad av produktionskapaciteten med inte mindre än 200 procent till 900 skeppund (cirka 146 ton) årligt smide tillbakavisades anspråken från Götafors. Det kan alltså konstateras att skogen upplevdes som en bristvara och frågan är med vilken rätt.

Samtida källor utgick från att av kollagets skogar användes en tredjedel för hemmanens egna husbehov.

Två tredjedelar av de drygt 10 000 tunnlanden kunde användas för brukets behov. I genomsnitt räknade man med ett årligt maximalt uttag för kolning på fyra tunnor träkol per tunnland utan att återväxten äventyrades. På hela kollagets areal, eller rättare sagt den del av arealen som inte användes för husbehov, blev det 27 600 tunnor. Kolet mättes i ett rymdmått, som varierade från område till område och även över tiden. I likhet med skeppunden är det därför inte helt lätt att översätta den tidens mått till nutida. 12 tunnor träkol utgjorde en stig eller läster. En vanlig siffra när måttet skall översättas är 19.8 hl (1980 liter) per läster.

Bilden är tagen från nordost och den stora byggnaden till höger är kolladan.

De 27 600 tunnorna årligt träkol som Götaströms kollag maximalt kunde leverera till bruket kan alltså uttryckas som 2 300 läster eller ungefär 46 000 hl (4,6 miljoner liter). För Götaströms stångjärnsproduktion beräknades ett behov av 1.5 läster per skeppund järn. Siffran är ovanligt låg, den gäller för åren omkring 1840 och det är sannolikt att den på 1700-talet var något högre innan en förbättrad teknik möjliggjorde att råvaruåtgången kunde pressas ner. Rädslan för en hotande råvarubrist framstår sålunda som något överdriven och förbryllande. Även om den tidens mätmetoder, angående skogens tillväxt, var långt ifrån de nutida i precision kan knappast oron förklaras med annat än okunnighet, man trodde att tillgången på skog var betydligt mindre än den i själva verket var.

Att Götaströms skogstillgångar mer än väl räckte för att täcka råvarubehovet för järnproduktionen visade sig också efter mitten av 1800-talet. Då hade stångjärnshamrarna spelat ut sin roll. De saknade varje möjlighet att konkurrera med götstålsmetoden som möjliggjorde stålproduktion i en helt annan skala än man tidigare varit van vid. Strukturrationaliseringen, eller bruksdöden som den kallades, satte in. I detta sammanhang skall endast nämnas att engelskt kapital sattes in i Götaström inte för att utnyttja och bygga ut en befintlig produktionsapparat för stångjärnstillverkning utan för att försörja ett virkeshungrande Storbritannien med träråvaror. Efter mer än 150 års uttag av ved för kolning till stångjärnstillverkningen fanns det alltså fortfarande så mycket skog kvar att det bedömdes vara ett lönsamt investeringsobjekt för virkesutvinning av engelsmännen. Som framgått ägde inte Götaström mer än en mycket liten del av det område varifrån träkolet levererades. Det kollag som hörde till bruket bestod huvudsakligen av skattehemman, det vill säga av fria bönder.

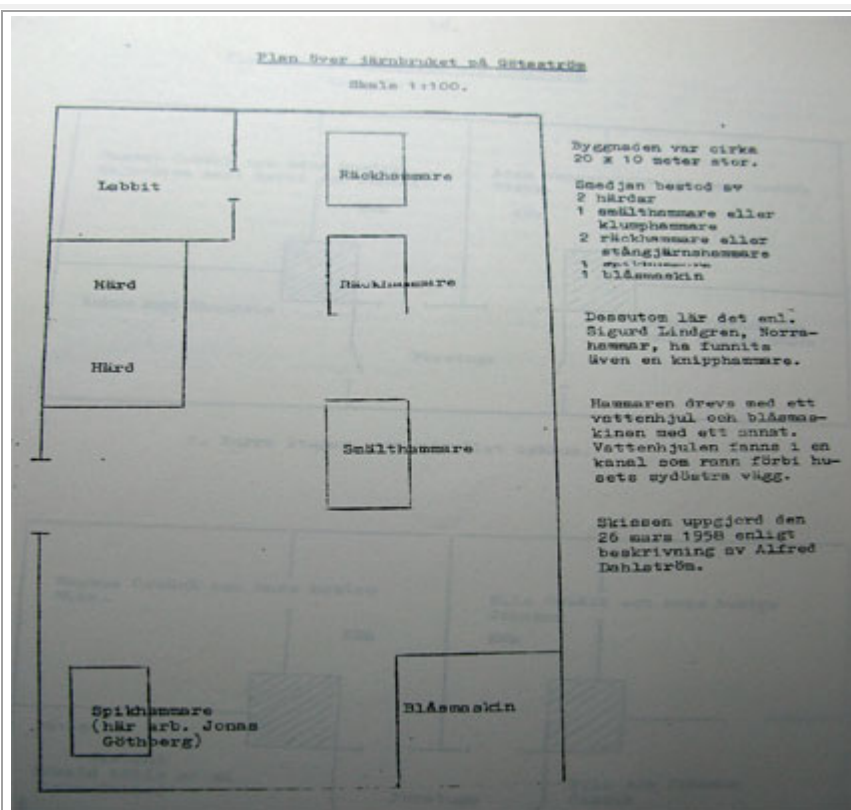
Bilden är tagen i Skillingaryds hembygdspark och visar modellen över Götaströms bruk som gjordes av elever vid Fågelforssskolan i Skillingaryd i mitten av 1970-talet under ledning av läraren Bo Stråth.

Statliga restriktioner medförde emellertid att de inte fritt kunde saluföra sitt träkol utan var hänvisade till ett visst bruk. Ett tidningsurklipp från år 1873 visar detta tydligt, citat: "Denna vinter är för trakten och dess inbyggare, som till större delen leva på körslor till bruken, lika svår som ett missväxtår; också är kolprisen uppgjagade till en förut här okänd höjd, nämligen till minst 7 riksdaler per läst; under det betalningen förut var 2 riksdaler, 2:50 å 3 riksdaler. Detta gör att de arma kreaturen få dra mera än de tåla, då de släpa fram kolyssarne på hjuldon till bruken, hvilka dock på detta sätt nog få en del av det erforderliga kolförrådet". Själva produktionscentrum, det vill säga järnverket, låg på vad som i dag är Lagans botten och här fanns en dammvall med två vattenfall, ett ned mot de två vattenhjulen vid smedjan i väster och ett ner emot en ramsåg med spånhyvel i öster. Det var när Fågelfors kraftstation för produktion av elkraft anlades omkring 1910 som Lagan dämades upp så mycket att en stor del av det då sedan drygt tio år tillbaka nedlagda bruket kom att hamna helt under vattenytan.

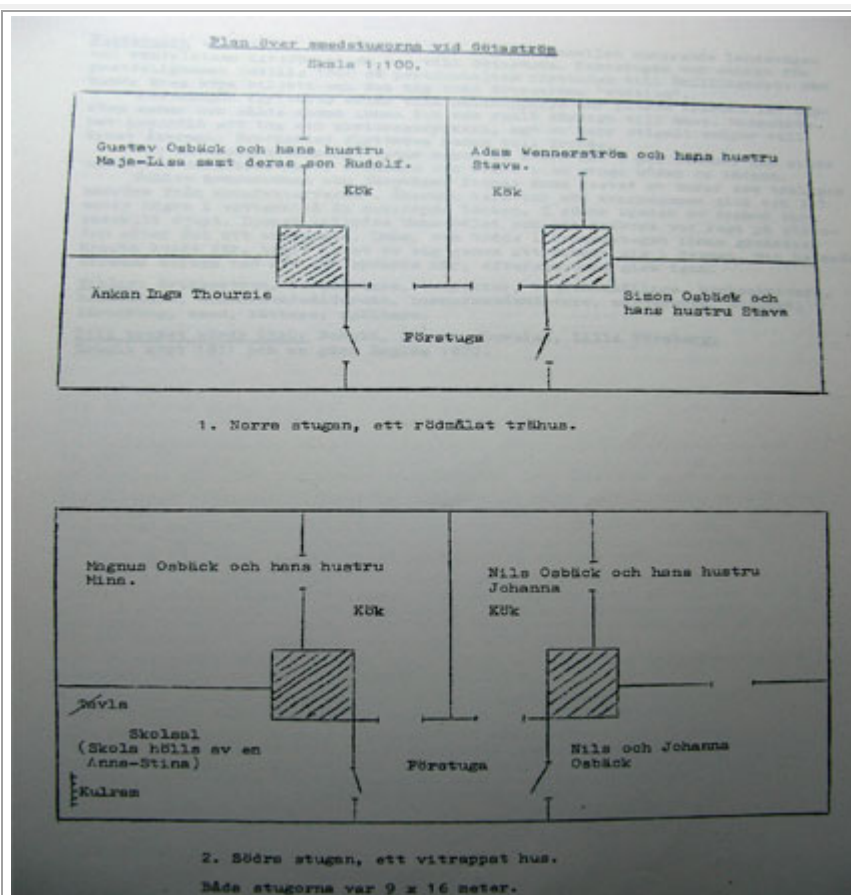
I smedjan fanns två härdar som försörjde de två stångjärnshamrarna med de mjuka, glödande järnklumpar som av de mer än trehundra kilo tunga hammarhuvudena bearbetades mot städet till stänger av olika längd, stångjärn. Det dova och monotona men taktfasta dunkandet från hamrarnas arbete hördes de fyra-fem kilometrarna ner till Skillingaryds tätort. För smederna och deras hantlangare med arbetsplatser i omedelbar anslutning till hamrarna var förstås ljudet knappast dovt. I en tid långt före bruket av hörselskydd blev lomhördhet en yrkessjukdom för smedjans arbetare. I smedjan fanns också en smälthammare eller klumphammare som den också kallades samt en spikhammare. Alla fyra hamrarna drevs via ett sinnrikt transmissionssystem av ett enda vattenhjul. Ett annat vattenhjul drev blåsmaskinen som försåg härdarna med luft för att få tillräckligt hög temperatur på eldarna.

Bilden är tagen från söder upp mot dammen.

I ett hörn av smedjan låg labbit som var namnet på smedernas mycket enkelt inredda viloplats. Smedjan låg i riktning nordost - sydväst och strax väster därom låg kolladan, också den platsen numera på Lagans botten. Från den genomgående vägen som fortsatte över dammvallen mot Bohult, öster om ån, ledde en brygga in i ladan. Från bryggan tippades böndernas foror med träkol. Ytterligare något väster om smedjan, på andra sidan om den genomgående vägen, och i samma längdriktning som smedjan och kolladan låg järnmagasinet med dess kraftiga järnvåg. Där vägdes allt stångjärn. Det är från vägningen där som produktionsstatistiken kan härledas. Därutöver måste man, framför allt under 1800-talet, räkna med ett visst svinn av järn som såldes på den växande lokala marknadens många bysmedjor i Skillingaryd och som aldrig redovisades officiellt. En väldig slagg och stybbhög, numera borttagen, mellan kolladan och järnmagasinet vittnade om den hantering som en gång ägde rum där.

Bilden är från ABF:s häfte från 1959 om Götaströms järnbruk.

De båda vattenhjulen i väster utanför smedjan fanns i en kanal som anlagts omedelbart utmed smedjans sydöstra vägg. Vid Lagans naturliga fåra ett tiotal meter öster därom fanns under sent 1800-tal även en ramsåg, som var en maskindriven såg med flera klingor som användes för att ta ut bräder ur stockar med, samt en spånhyvel. Ett hundratal meter öster om smedjan och på andra sidan ån låg de två smedsbostäderna som båda hade en yta på 9x16 meter. Husen var alltså relativt stora, men trångboddheten var ändå stor. I varje stuga bodde tre smedsfamiljer, av vilka två familjer förfogade över ett rum och kök medan den tredje familjen bara förfogade över ett rum. I en av stugorna fanns även periodvis en särskild bruksskola inrymd. Bilden är från ABF:s häfte från 1959 om Götaströms järnbruk.

Där i dag Götaströms golfbana breder ut sig mellan motorvägen och Lagan ledde den pampiga nästan kilometerlånga aspallén ner besökaren från poststugan där hästdiligensen stannade till mangårdsbyggnaden.

Vägen ner genom aspallén började i princip rakt öster om nuvarande Wattenskarteknik på norr i Skillingaryd. Mangårdsbyggnaden låg inbäddad i syrenbersåernas och prydnadsbuskarnas grönska cirka hundra meter sydväst om smedjan. Den tjugio meter långa och tio meter breda en och 1½-plansbyggnaden hade på framsidan en balkong på fyra kraftiga pelare och en frontespis som kröntes av ett vackert ur. De båda flygelbyggnaderna i ett plan mätte 9x6 meter och var alltså betydligt mindre i storlek. I den ena bodde inspektorn och där låg också brukskontoret där bönderna bakom skranket fick sina kolleveranser noterade och i den andra flygelbyggnaden fanns rättarens bostad.

Inspektorn hade huvudansvaret för brukets drift och rättaren för det jordbruk som hörde till och som i stor utsträckning gjorde bruket självförsörjande på livsmedel. Jordbruksprodukterna såldes till de anställda ofta på kredit eller som avräkning på lönen. Detta system i kombination med brukspatronens eller inspektorns patriarkaliska myndighetsutövning band arbetskraften hårt till bruket. Livegenskapen låg inte långt borta vilket bevisas i ett köpekontrakt från 1809 då Götaström bytte ägare, då hette det till exempel att oavsett om den nye ägaren behöll smederna eller ej var det säljaren som skulle ha rätt att uppbära de skulder "för hwilka smederna wid Bruket med summor häftar". Bruket var, med andra ord, ett mycket slutet samhälle med starka bindningar mellan arbetsgivare och arbetare.

Bilden är tagen från nordväst och lite av aspallén syns till höger.

Framför de tre herrgårdsbyggnaderna, som i slutet av 1800-talet hade reveterad fasad, låg på gårdsplanen trädgårdens stolthet i form av en vattenfontän. Vatten, som fanns i Lagan bara ett trettiotal meter därifrån, försörjde dock inte brunnen. Vattnet kom istället via en två kilometer lång träledning från höjderna vid Bjälkönen väster om stora landsvägen. Springbrunnseffekten var alltså en följd av höjdskillnaden mellan Bjälkönen och Götaström och källan varifrån vattnet leddes var en garanti för ständig vattenförsörjning. Den imponerande brunnen hade en diameter på mer än tre och en halv meter och hade kanter av trä.

Utanför gårdsplanen och närmare än låg det åttakantiga visthuset och det likaledes åttakantiga avträdet. I slutningen ner mot ån låg badhuset med badkar och duschanläggning av trä och en stor och stensatt jordkällare fanns förstås också. En syrenhäck omgärdade trädgården och där sparades det inte på prydnadsbuskar, fruktträd och blommor av olika slag. Jordbruksdelen hade sitt centrum söder om trädgården. I den stora ladugården fanns det bås för ett trettiotal kreatur och det fanns också får- och svinhus. I häststallet fanns i slutet av 1800-talet sex hästar, varav ett par tre ridhästar.

Hela området mellan bruket och stora landsvägen var åkermark och ungefär mittemellan landsvägen och bruket låg kuskbostaden.

Bilden är tagen från mangårdsbyggnadens tak och rakt västerut genom aspallén. I bakgrunden ser man poststugan vid stora landsvägen, i dag gamla E4:an.

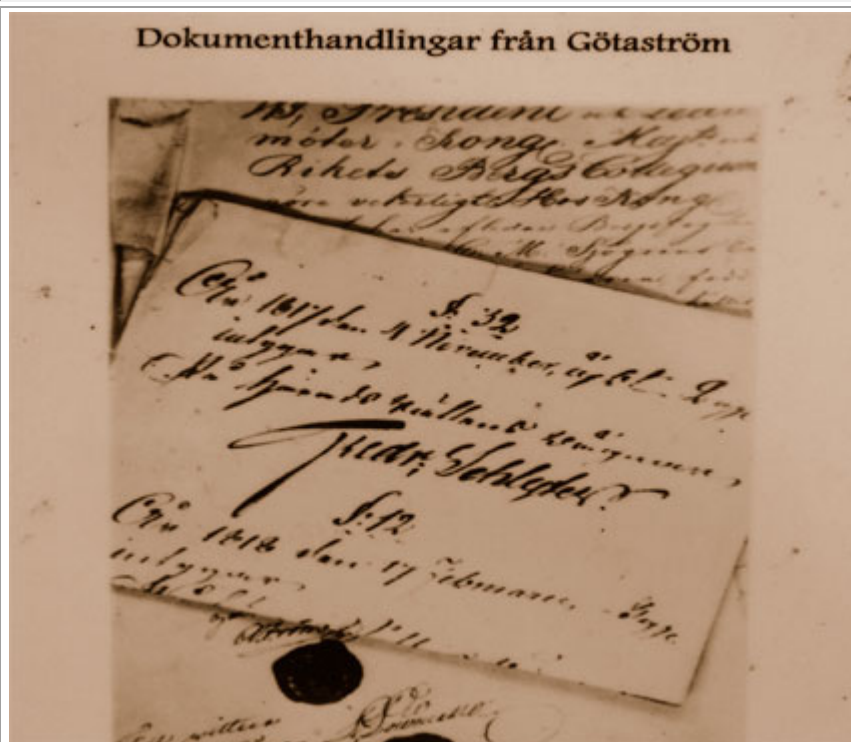
I samma hus fanns även en drängstuga, en dagsverkarebostad och en snickareverkstad på bottenvåningen. Det övre planet användes som spannmålsmagasin. Utanför åkrarna tog storskogen vid men längs ån bredde ängsmarkerna ut sig. Nämnas bör också bron, som i en båge, ledde över ån och ut till ön i dammen väster om det åttakantiga avträdet. Där ute på ön anlades redan på 1700-talet två lusthus. Skildringen av bruksområdet kan måhända framstå som idyllisk och om läsaren bibringats en sådan bild är den emellertid inte rättvisande utan måste kraftigt nyanseras. För brukspatronen och inspektorn och kretsen närmast kring dem var måhända livet i groggbersån och vid toddyglasen många gånger lustbetonat även om man inte skall förglömma de bekymmer som tryckte dem och ofta tryckte dem hårt i tider med vikande konjunkturer. Bilden visar det åttakantiga avträdet av vilket endast ventilationskupan finns bevarad.

För brukets arbetare måste dock upplevelsen av denna tid ha varit något annorlunda. En arbetsvecka i slutet av 1800-talet var på 65 timmar eller mer och det var effektiv arbetstid. Stångjärnssmedjorna krävde kontinuerlig tillsyn så smederna gick på arbetspasset på söndagskvällen och gick av det på lördagskvällen. De sov under arbetsveckan på labbits halmtäckta träbriksar för att ständigt vara till hands och hygien var i det närmaste obefintlig. Det var knappast tal om att tvätta sig under arbetsveckan så sot och svett samlades på huden under långskjortan. Hamrarnas dån gjorde dem dessutom tidigt lomhörda eller döva och arbetsställningen vid städet och de tunga lyften medförde krokiga, verkande ryggar. Lunginflammation var en vanlig sjukdom. Den var en naturlig följd av de ständiga växlingarna mellan hettan vid härden och kylan som vintertid inte gick att hålla borta från andra delar av smedjan, dessutom led alla, män, kvinnor och barn, av

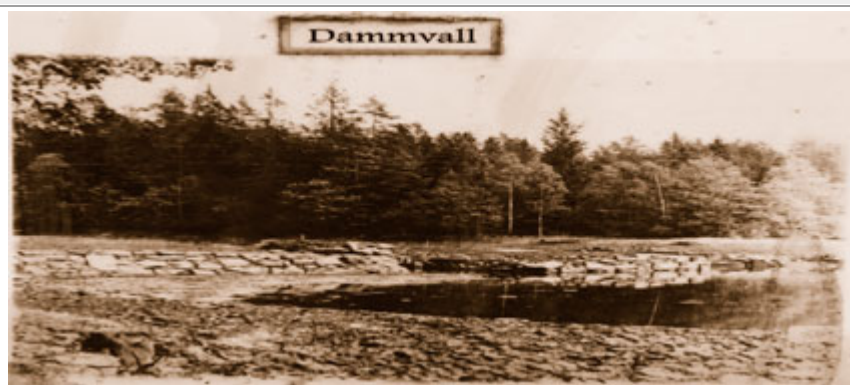
trångboddhet, med allt vad det innebär. Med denna arbetsmiljö i minnet skall konstateras att smederna själva ansåg sig tillhöra en grupp med betydligt högre social status än andra arbetare på och inom bruket. Som de yrkesskickliga arbetare och specialister de var stod de alltså högre i den sociala hierarkin än både jordbruksbefolkningen och andra kroppsarbetare inom bruket och dess närhet. Smederna var väl medvetna om sin stora kunskap och det gav dem en tillfredsställelse att se stångjärnet lämna hamrarna tack vare deras utmärkta yrkesskicklighet. Det var smedernas yrkesskicklighet som garanterade järnets kvalitet och deras yrke gick ofta i arv från far till son och många av smedsläkterna ledde sitt ursprung till vallonernas invandring på 1600-talet. Släkten Ousbäck var en av de mer kända smedsläkterna på Götaström. Det var inte bara yrket som sådant som på så vis fördes vidare från generation till generation utan, vad viktigare var, själva fingertoppskunnandet att bearbeta järnet. Vanan som en följd av den långa skolningen gjorde att smeden på det glödande järnets färgnyans exakt kunde avgöra när stunden var inne att flytta klumpen från härden till städet.

Bilden är från ABF:s häfte från 1959.

Brukens stora betydelse för kulturspridningen måste också framhållas och tillsammans med prästerskapet var det tveklöst bruksherrarna som verkade som kulturhärder och spred kulturen ut på landsbygden. De var förmedlande länkar av många impulser från städernas borgerskap till landsbygdsbefolkningen. Bruksherrgårdarna var tillsammans med prästgårdarna på många vis medelpunkter för en hel bygd. De var det i ekonomiskt avseende men också i kulturellt avseende. Det ekonomiska inflytandet från Götaström på omgivningen framgår inte minst av det faktum att i Skillingaryd fanns vid sekelskiftet inte mindre än 20 smedjor, många av dem vagnsmedjor. En stor del av axlarna och annat tyngre material kom under 1800-talet just från Götaströms bruk. Ur de många smedjorna som var karaktäristiska inte bara för Skillingaryds lilla tätort utan även för Tofteryds, Byarums och Åkers socknar utvecklades senare tiders småföretag och ur det hantverksmässiga vagnsmidet växte stora industrier som till exempel Thulins vagnfabrik fram. Från de små vagnsmedjorna runt om i socknarna gick också klara trådar tillbaka till Götaströms bruk.

Bilden är från ABF:s häfte om Götaströms bruk från 1959.

Stångjärnshamrarna som under 1600-talet blev mycket vanliga innebar ett stort tekniskt framsteg jämfört med den tidigare osmundtekniken, (osmundsmide var en härdfärskningsmetod för tillverkning av osmunder från tackjärn och detta skedde i Sverige från sent 1100-tal till sent 1700-tal och innebar att tackjärnet värmdes och färskades på en hård, som värmdes genom förbränning av träkol med blästerluft, alstrad med hjälp av blåsbälgar). Stångjärnet kan definieras som smidbart järn och var en vidareförädling av tackjärnet som genom sin kolhalt ej gick att smida. Däremot lämpade sig tackjärnet för exempelvis gjutning. Det var i masugnen eller hyttan som malmen förädlades till tackjärn. Götaström hade aldrig som till exempel Götafors egen hytta utan fick köpa tackjärnet.

För att bli smidbart skulle alltså järnet befrias från det överskott på kol som det fått i masugnsprocessen, men inte nog med det, det skulle också befrias från slagg och andra föroreningar. Järnet skulle alltså, dels färskas och dels raffinerats eller renas. Produktionsmomenten var i princip två, först smältningen på härden och sedan bearbetningen under hammaren. Smältan eller luppen från smältarhärden vägde omkring 20 kilo och behandlingen på härden varade cirka en halvtimme. På hammarens städ slogs luppen ihop till ett smältstycke. Detta fördes därefter tillbaka till smältarhärden och därifrån till den andra härden som kallades räckarhärden. Smältstyckena fördes slutligen för andra gången till stångjärnhammaren som med sina 80 slag i minuten slog ut järnet i stänger av varierande längd. Tackjärnet fördes in genom väggen från landsidan av smedjan. På den sidan låg följaktligen de båda härdarna. Dessa syresattes genom att luft blåstes in från vattenhjulsdrevena bälgar eller blästrar under 1600- och 1700-talen. Under 1800-talet gick man över till särskilda blåsmaskiner som också drevs med vattenhjul. Luftens syre fungerade som reduktionsmedel av tackjärnets kol. De hantverksmässiga inslagen i processen är uppenbara vilket innebar att det fanns ett stort utrymme för individuella tolkningar av hur arbetet skulle bedrivas. Olika smeder hade olika uppfattningar om hur processen skulle bedrivas.

Bilden är från ABF:s häfte från 1959 och visar den gamla dammvallen som i dag ligger cirka en meter under nuvarande vattenyta.

Det gällde också sådana saker som att av järnets fasthet och form eller av smältans färg avgöra när den exakta tidpunkten var inne att flytta luppen från härden till hammaren. De olika uppfattningarna i frågor som dessa betraktades som yrkeshemligheter. Det var inte lätt för utomstående att få del av dem, en viss mystik fanns således kring smedens arbete. Säkerligen är det faktorer som dessa som starkt bidragit till smedernas relativt sett höga sociala status.

Trots att utvecklingen av stångjärnshamrarna var ett stort framsteg vad det gällde produktionen av smidbart järn var det fortfarande en omständlig process. Det kunde bara bli frågan om en produktion i relativt liten skala. Arbetsmomenten var flera och olika tidskrävande varigenom flaskhalsar i produktionen ständigt uppstod. Transporten av järnet från härd till hammare och tillbaka till härd för en ny omgång var inte speciellt rationellt mätt med nutida mått. Den kanske största skillnaden i förhållande till den moderna stålproduktionen var att färskningen det vill säga borttagandet av kolet i järnet, på härd, inte innebar någon fullständig smältning av järnet. Det överfördes i halvflytande form till städet och följden blev att det måste bearbetas och genomarbetas i etapper, bit för bit. Det var i detta avseende det kanske största utrymmet för tekniska förbättringar fanns. Det var också genom att eliminera just detta mekaniska moment som de stora landvinningarna skulle göras under 1800-talets andra hälft. Produktionsvolymen i stångjärnsmedjorna var alltså med nutida mått mätt liten. Götaströms bruk var i likhet med flertalet andra hammarsmedjor i länet och i Götaland överlag ett litet bruk jämfört med de stora Mellansvenska bruken.

Bilden visar smedsbostäderna öster om Lagan och är tagen från sydsydväst, dammvallen syns till vänster.

Den volym Götaström enligt hammarskattelängden hade tillstånd att producera höll sig ända fram till 1840 på 300 skeppund vilket motsvarar mellan 40–45 ton per år. Privilegiet från och med 1840 innebar en ökning och omfattade 900 skeppund eller cirka 125 ton per år.

Enligt hammarskattelängderna producerade de 334 bruk som år 1695 fanns i Sverige (inklusive Finland) i genomsnitt 637 skeppund järn var per år och år 1748 var motsvarande siffror 366 bruk och 828 skeppund samt år 1803 var siffrorna 357 bruk och 896 skeppund.

Siffrorna visar att produktionsmängden på Götaström låg klart under riksgenomsnittet. Först år 1840, och då genom ett mycket stort steg uppåt på en gång, kom man upp i samma siffra som varit genomsnittlig för riket 40 år tidigare det vill säga år 1800. Siffrorna för tillåtet smide för bruken i Götaland de tre jämförelseåren var år 1695 - 368, 1748 - 522 och 1803 - 845 skeppund per år. Götaströms bruk var alltså i jämförelse med hamrarna i övriga Götaland ett litet bruk fram till år 1840. Götaströms bruk drevs i relativt liten skala men var inte olönsamt. Detta kan vi se genom att ägarförhållandena under 1700-talet och första hälften av 1800-talet var stabila. Endast två släkter figurerar under denna tid som ägare och det var släktena Scheele, från 1733 till 1809, och släkten Sjögren, från 1809 till 1855. Därefter hade bruket något av en storhetstid fram till 1872 och ägdes då av Th Brovall.

Bilden är tagen från söder och visar produktionscentrum med dammens lägesenergi i bakgrunden som omvandlades till rörelseenergi och som drev hela verksamheten. Detta var innan elektriciteten.

Det var under den sistnämnda perioden som en expansiv fas kännetecknade Götaströms bruk. Den kraftiga ökningen från 300 till 900 skeppund år 1840, som tidigare omtalats, fordrade en motsvarande ökning på anläggningssidan. Från den enda hammare som fanns då C M Sjögren år 1809 övertog Götaströms bruk skedde en utbyggnad med ytterligare en stångjärnshammare samt en smälthammare. Dessutom investerades i en spikhammare och blåstrarna ersattes av en blåsmaskin. Problemen för Götaström kom efter år 1875 och var på intet sätt specifika för Götaström utan hade sin bakgrund i den väldiga strukturrationalisering som svensk järnhantering genomgick under senare hälften av 1800-talet. Stångjärnssmedja efter stångjärnssmedja lades ned i en omfattning av dittills okänt slag. Stångjärnstekniken kunde inte hävda sig i konkurrensen från de helt nya och revolutionerande metoder att framställa billigt stål. Hela händelseförloppet har av eftervärlden kommit att kallas för bruksdöden.

Det är i skenet av detta som Götaströms tjugo år långa dödskamp skall ses. Till svårigheterna bidrog inte endast de strukturella faktorerna utan problemen accentuerades av den långdragna internationella lågkonjunkturen som kom efter år 1873. Den strukturella omvandlingen av järnindustrin var en följd av nya uppfinningar såsom Bessemerprocessen vilken innebar att färskningen på hårdarna ersattes av en metod som gjorde att flytande tackjärn i en konverter genomblåstes av en stark luftström varigenom kolet i tackjärnet reducerades bort. År 1867, nio år efter den första lyckade bessemermåltningen, introducerades martinprocessen som innebar att inte bara tackjärn utan även skrot kunde användas som råvara i ståltillverkningen.

Bilden är tagen från söder och visar djurstallarna, i bakgrunden syns den lilla ön och bron ut till lusthuset.

Följderna av dessa uppfinningar blev omvälvande, "Ståldåldern" var inne. De nya metoderna möjliggjorde massproduktion och drift i en helt annan skala än tidigare. Stordrift, av tidigare inom järnhanteringen okänt slag, kunde genomföras. De små stångjärnshammarna med en helt annan och mycket mer hantverksmässig

teknik hade i detta perspektiv inga möjligheter att i längden hävda sig. Efter 1875 pekade utvecklingen för Götaström omisskännligt åt ett enda håll. Frågan var egentligen endast hur länge bruket skulle kunna hålla ut. Processen var kanske inte riktigt lika dynamisk som dagens dramatiska och snabbt uppdykande industrikriser. För Götaström varade den nedåtgående fasen ett tjugotal år och denna fas kännetecknades också av många ägarbyten.

Bruket bytte ägare år 1882, 1887, 1890 och 1893. Affärsmetoderna vid dessa byten följde inte alltid vanlig hederlighet och föreskriven etik. Så gick till exempel köpet år 1890 tillbaka sedan köparen i en långt utdragen rättstvist kunnat påvisa att han av säljaren bibringats uppfattningen att betydligt större skogstillgångar hörde till bruket än vad som faktiskt var fallet. Det intressanta är att tvisten gällde hur mycket skog som hörde till bruket och inte anläggningarna som sådana. Det var nog snarare skogen än själva anläggningen för järntillverkningen som under nedgångsperioden främst lockade köpare.

Bilden visar det enda verkliga minnet från industriepoken Götaström, det vill säga ventilationskupan till det gamla avträdet, eller dasset som man också säger, numera nyuppfört av Kinnarps AB i samband med golfbanebygget.

När den stora mangårdsbyggnaden brann ner, en natt hösten år 1888, efter stora festligheter, spreds snabbt ett rykte om att branden skulle ha varit anlagd. Motivet skulle ha varit att ägaren ville få ut stora försäkringspengar. Vilken grund ryktet hade torde inte gå att bevisa. Något källmaterial som verkligen visar att branden skulle ha varit anlagd finns veterligen inte men däremot är det klart att ägaren fick ut sina försäkringspengar, men det stipulerades samtidigt att en ny herrgårdsbyggnad skulle uppföras på platsen just för dessa pengar, vilket också skedde. Det intressanta är kanske i och för sig inte så mycket om branden verkligen var anlagd eller inte utan att de dåliga affärerna för bruket var så allmänt kända i bygden att de faktiskt kunde utgöra underlag för dessa rykten.

Mitt i denna nedgångsfas placerades så engelskt kapital i Götaström genom att engelsmannen L V Shirley köpte bruket år 1882. Den berättigade frågan är då vilka motiv som låg bakom en så helt till synes galen penningplacering. Svaret infinner sig när man läser skildringar om hur naturen såg ut öster om Lagan då militären övertog Götaström, 10 år senare, år 1893, för att använda marken till ett nytt artilleriskjutfält för det av riksdagen året innan, år 1892, beslutade Smålands Artilleriregemente, A6 i Jönköping.

Stora delar av området ser än i dag likadant ut som då det vill säga från trakten av Spänneberget består utsikten söderut av ljunghed. Så sent som för hundra år sedan växte här en stor skog men kvar av denna var vid artilleristernas ankomst 1892 endast tallstubbar i ett nästan oändligt antal. Engelsmannen L V Shirley var med andra ord bara intresserad av skogen och virket vilket inbringade stora inkomster i England och gjorde penningplaceringen mycket god.

Bilden visar hur platsen för mangårdsbyggnaden ser ut i dag. I bakgrunden syns det andra och sista påtagliga beviset för brukets existens det vill säga informationstavlan från 1995 som jag, Kerstin Carlsson och Egert Fransson tillsammans med kommunen satte upp och det nygamla dasset.

Militären började strax efter övertagandet av området ett besvärligt röjningsarbete av dessa tallstubbar för att göra terrängen framkomlig och användbar för militära ändamål. Stubbarna blev sedan råvara för ett tjärbränneri i Östanå, eller Brooklyn som blev namnet i folkmun, som låg vid Åbron där Tofterydsvägen förr gick över Lagan. Tjäran exporterades sedan bland annat till England och USA. Efter militärens stubbröjning har någon ny skog inte tillåtit växa upp och ljungheden är i dag Sveriges tredje största ljunghed efter Skanörs ljungr i Skåne och Mästockaheden i Halland samt dessutom ett Natura 2000-område tack vare sin unika natur och sin speciella biologiska mångfald.

Observationsmöjligheterna är idealiska för militära övningar men det var alltså inte militärerna som skapade dessa utan det var engelsmannen L V Shirley och hans kompanjoner som gjorde detta när de skövade skogen för försäljning.

Framväxten av städer som Manchester som från ingenting växte till miljonstäder på mycket kort tid var en följd av den befolkningsmässiga koncentration som industrialismen innebar. Virkesåtgången för detta byggande av miljonstäder var enorm samtidigt som stenkolet var en väsentlig bas för hela industrialiseringsprocessen i England. I gruvgångarna behövdes dessutom trästöttor, så kallade pit-props, för att förhindra att gångarna störtade in och även detta bidrog, naturligtvis, till Englands stora virkesbehov och detta behov kunde de själva inte tillgodose inom det egna landets gränser.

Bilden visar en jordkällare i Östanå, eller Brooklyn som blev namnet i folkmun, som låg vid Åbron där Tofterydsvägen förr gick över Lagan. Detta är, tyvärr, i princip vad som finns kvar av den lilla byn Östanå.

Det var detta behov som styrde köpet av Götaström och alls inte någon tro på att stångjärnstillverkningen skulle gå att göra lönsam igen. En period av hänsynslös skövling av skogen satte in. Det underutvecklade Sverige exploaterades på en av sina förnämligaste råvaror för att vidareförädlas i ett annat och industriellt mer utvecklat land. Vid vattenfallet vid Dulebäck anlades en såg med inte mindre än tio klingor för att ta hand om stockarna från Götaström och det var med engelskt kapital som hela Halmstad - Nässjö Järnväg byggdes enkom för att på bästa och snabbaste sätt transportera det svenska virket till England. Järnvägen var år 1880 klar på sträckan Halmstad - Hook och 1882 i sin helhet till Nässjö. Bland intressenterna i Götaströms bruk under denna engelska period nämns förutom L V Shirley även J E Billup som svarade för järnvägsbygget på sträckan Värnamo - Hook samt ytterligare en engelsman vid namn Emus, bosatt i just Halmstad. Vid sågen vid Dulebäck en kilometer väster om Götaström anlades också ett stickspår för att möjliggöra snabb lastning för bästa transport. Mest som en parentes kan nämnas att det var i de engelska järnvägsbyggarnas fotspår som Frälsningsarmén kom till Sverige. Hanna Ouchterlony, som 1878 anslöt sig till Frälsningsarmén, och staden Värnamo är, som bekant, nära förknippade med varandra. Bilden föreställer den karta som jag gjorde över området och som i dag finns på informationstavlan söder om det gamla avträdet.

Även om alltså syftet med den engelska kapitalplaceringen inte var själva järnbruket så hade man ju detta, så att säga, på köpet och utnyttjade det också i viss mån, bland annat så tillverkades de första 138 godsvagnarna för Halmstad - Nässjö Järnvägar, HNJ, i ett manufakturverk strax väster om Götaström. Järnet till manufakturverket kom från just Götaström och här fanns också ett stickspår med egen lastplats som kallades Götaström 518. Denna lastplats öppnades år 1879 men lades ned redan den 1 september år 1886. Detta exempel visar hur nära förknippade skogen och järnvägen var med Götaström vid denna tid och godsvagnarna var, naturligtvis, byggda för virkestransport. Den engelska perioden blev dock kort och redan efter fem år sålde L V Shirley och hans kompanjoner bruket.

När nu skogsråvaran som enda egentliga tillgång av värde för Götaström var slut, inleddes vad som skulle kunna karaktäriseras som själva dödsryckningarna för bruket. Denna fas varade under sex år fram till år 1893 då staten, som redan nämnts, köpte bruket för att använda marken till skjutfält, priset var drygt 50 000 kronor. Visserligen fortsatte hamrarna att slå ännu några år, men i praktiken var bruket dött.

De sista årens smide skedde på smedernas eget initiativ vilket var en tidig variant till våra tiders modell att de anställda tar över driften på företaget när inga andra ägarintressen finns kvar. Handelsmannen Per Johan Christoffersson i Skillingaryd köpte bruket av de engelska exploatörerna år 1887 för 22 000 kronor. Han insåg snart den dåliga affären och år 1890 försökte han byta bort det mot gästgivaren Carl Anderssons fastighet i Hedemora. För att få igenom affären tvingades han att ge en felaktig bild av brukets skogstillgångar och det var när Carl Andersson började avverka skogen på nämndemannagården i Bohult som det rätta förhållandet om brukets skogstillgångar uppdagades. Detta ledde till en lång och utdragen rättegång som slutade med att köpet gick tillbaka.

Bilden visar var den gamla asfalten gick åt öster från mangårdsbyggnaden men i dag syns inte ett spår, tyvärr.

Tre år senare, år 1893, hade Christoffersson dock bättre tur när det visade sig att Kronan ville köpa området för att skapa ett artilleriskjutfält åt det då nyuppsatta Kungliga Sjötte Artilleriregementet, A6, i Jönköping. Kronan betalade dessutom ett helt annat pris än Christoffersson annars kunnat få ut. Köpeskillingen på dryga 50 000 kronor skall jämföras med de 22 000 kronor som han betalat sex år tidigare. Trots allt blev alltså affären till slut god för den siste ägaren som några år senare emigrerade och dog i främmande land år 1936. Uppenbarligen var han då också en ganska välbärgad man, vilket en större donation till hemförsamlingens kyrka i Hjälmseryd vittnar om. Per Johan Christoffersson och Carl Andersson var handelsmän men av ett något annorlunda slag än de Jönköpingsborgare som grundade bruket dryga 200 år tidigare. För grundarna av bruket i slutet av 1600-talet, 1672 eller 1689, var det frågan om en målmedveten placering av kapital som tjänats in i helt andra näringar och som skulle leda till en offensiv satsning på en ny teknik som hade framtiden för sig det vill säga järn- och smidestekniken. För 1890-talets handelsmän kan det dock inte ha varit frågan om någon djärv satsning av offensivt slag utan egentligen bara om en relativt dålig affär. Det var nämligen aldrig tal om några nyinvesteringar i en anläggning som sedan årtionden, i tekniskt avseende, var helt omodern. Bilden visar hur det ser ut i dag, 2008, där dammvallen låg, eller snarare ligger, för den finns kvar en halv till en meter under Fågelforsdammens yta som effektivt döljer alla spår av Götaströms järnbruk.

Mellan dessa båda tidpunkter, 1600-tal och 1800-tal, låg brukets storhetstid som kännetecknades av en hög ägarkontinuitet. Det var brukspatronernas tid då bruket hade sin stora betydelse inte bara rent ekonomiskt utan även kulturellt för socknarna runt omkring. Själva kulmen på storhetstiden var faktiskt så sent som åren mellan 1855 till 1872 men sedan gick det, tyvärr, raskt utför. Det var som framhållits inget säregnet med just Götaströms nedgång och fall för en efter en försvann stångjärnshamrarna, tiden och tekniken gick dem bara, helt enkelt, förbi. Det fanns dock, som Götafors bruk och Ohs bruk visar, möjligheter att även fortsättningsvis

ta vara på den specifika bruksmiljö och den arbetarstam som fanns kvar för på båda dessa ställen ersattes järnbruken av massafabriker sedan massatillverkningen från och med 1890-talet visat sig vara i hög grad en lönande framtidsnäring. För Götaströms bruk fanns inte den möjligheten då relativt stora tillgångar på skog var en förutsättning för att bygga en massafabrik och i det avseendet kunde Götaströms bruk inte hävda sig. Götaströms bruk är i många avseenden en utmärkt illustration av brukstraditionens sammanbrott, av dess uppgång, nedgång och fall.

Bilden visar glömda växter i glömda trädgårdar det vill säga lite av den trädgårdsprakt som en gång fanns på platsen i form av snöbär, "*Symphoricarpos albus*". Snöbär är vanlig i odling och förvildar sig ganska ofta i södra och mellersta Sverige och kan på sina håll bli ett ogräs. Arten kommer ursprungligen från Nordamerika. Asparna innehåller också en intressant flora, bland annat finns här den rara svampen hasselticka, "*Dichomitus campestris*".